

ההתנתקות כמבחן לדמוקרטיה הישראלית / ד"ר בועז סנג'רו* (הפגנה איננה ניסיון רצח)

תרבות דמוקרטית אינה נבחנת בראי ההכרעות הקלות, שקיימת לגביהן תמימות דעים ושלפיכך קל לקבלן, אלא באספקלריה של הכרעות קשות ושנויות במחלוקת. ההתנתקות מרצועת עזה, הכרוכה בפינוי כפוי של אזרחים מבתיים, היא בוודאי הכרעה שנויה במחלוקת וקשה מאד.

כיצד "מתנתקים" באופן דמוקרטי ובחוכמה? ראשית, יש לשאוף להקטנת המחלוקת בעם. מכיוון שאזרחים רבים חשים מרומים נוכח המהפך שחל בעמדתו של ראש הממשלה, שבו בחרו להגשמת מדיניות שהיא לדעתם לבנה, אך להפתעתם הוא מבצע מדיניות הפוכה לחלוטין, שהיא לדעתם שחורה, רצוי היה לפנות להליך מגדיל לגיטימציה כגון בחירות או משאל עם.

שנית, יש לשמור מכל משמר על זכויות האדם, לרבות חופש הביטוי, חופש ההפגנה, חופש המצפון, חופש ההתאגדות, חירות האדם בד' אמות ביתו - המהווה נדבך חשוב במתחם האוטונומי שלו, זכות הקניין, כבוד האדם והחופש לא לפעול. חלק מזכויות אלו מעוגנות כיום בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו והיתר זכו בהקשרים אחרים להכרה בפסיקת בית-המשפט העליון, ובוועדת חוקה, חוק ומשפט של הכנסת שוקדים לאחרונה בחריצות על עיגון בחוקה.

מספרים על רוסיה הסובייטית, בימי ברית-המועצות לשעבר, שזכויות האדם החשובות דלעיל נרמסו ברגל גסה, חרף העובדה שחלקן זכו להכרה בחוקה. נדרשת גם תרבות דמוקרטית, שאז לא הייתה להם לרוסים. מכאן הנטייה הישראלית להתנשא עליהם ולהתהדר בתרבותנו הדמוקרטית.

האם עומדת הדמוקרטיה הישראלית במבחן הקשה שבו היא נתונה? לצערי הרב התשובה אינה פשוטה כלל ועיקר. חופש ההפגנה כנגד מהלך ההתנתקות נתפס כיום על-ידי רבים כמטרד בלתי-נסבל. כך, למשל, נפתחה לאחרונה מהדורת חדשות בטלוויזיה בדיווח עוין על הפגנה בנתיבי איילון, שבסיומו הובע בדאגה החשש שעוד נכוננו לנו הפגנות נוספות. האם היעדר האפשרות להפגין אינו מדאיג? אולי אפילו עוד יותר מדאיג? סימן נוסף לדאגה מוצא אני בעובדה שעיתון המתיימר להיות ליברלי - "הארץ" - פרסם לאחרונה מאמר מערכת (האם מאמרי המערכת עלומי המחברים לא אמורים היו לחלוף מן העולם יחד עם "פראבדה" הסובייטי של פעם?) שבו תקף את מפכ"ל המשטרה על כך שאמר כי השוטרים יפנו את תושבי גוש קטיף ללא נשק אלא תוך שימוש בידים. והנה העיתון-הליברלי-לאנשים-החושבים-כמוך, אשר בימים כתיקונם תוקף את משטרת ישראל על היותה אלימה מדי, רואה בהתנזרות מנשק חם הפגנת חולשה ובעצם קורא למשטרה להשתמש בנשק חם. האין זו הסתה לאלומות? והרי בדוח ועדת החקירה בראשות השופט אור, אשר חקרה את אירועי אוקטובר 2000, נקבע שעל המשטרה להשתמש באמצעים מתונים לפיזור הפגנות. בנשק חם, כידוע, אין כל מתינות.

בכך אין מסתכמים הסימנים המדאיגים לכרסום בתרבות הדמוקרטית. לאחרונה מלאים העיתונים בדיווחים על מעצר מפגינים שלא נקטו באלימות. ואפילו הקטינו לעשות וריתקו אדם למשרדו פן יפגין בעת ביקורו של השר מופז. אלימות היא אסורה ומהווה עבירה פלילית. גם הסתה לאלימות אסורה ומהווה עבירה פלילית מוצדקת. אך הפגנה אינה עבירה אלא חלק מנשמתה של הדמוקרטיה. גם קריאה לאזרחים להפגין אינה צריכה להיחשב עבירה פלילית, ולא ראוי לנסות ולדכא אותה תוך שימוש בעבירת ההמרדה המנדטורית, שכלל אינה מתיישבת עם משטר דמוקרטי (כך קבע גם בית-המשפט העליון, בהקשר אחר).

מדאיגה מאד היא הרצינות שבה שוקלים לאחרונה את השימוש במעצר המנהלי ככלי לדיכוי ההתנגדות להתנתקות. המעצר המנהלי הוא אמצעי רע מאד, שאין לו כל מקום בדמוקרטיה.

אם ישנן ראיות לעבירה פלילית - יש להעמיד לדין על מנת שבית-המשפט - ורק הוא - יחליט בדבר חירותו של אדם.

אם יש קוראת שטרם השתכנעה מהדוגמאות דלעיל שאנו עלולים לאבד את צביונה הדמוקרטי של המדינה בלהט ההתנתקות, אוסיף ואזכיר כי לפי הדיווחים בתקשורת עוכבו לאחרונה במשך זמן ממושך יהודים אמריקאים שהגיעו כדי לחזק את ידיהם של המתנגדים לפינוי, ודרכוניהם הוחרמו. חזותם על גבי מרקע הטלוויזיה אינה מתיישבת עם חשש מאלימות - חלקם מבוגרים מאד. קבלת הפנים הצוננת והמפחידה לה זכו מתיישבת עם שאיפה לדיכוי כל התנגדות.

מבין שלל הידיעות שפורסמו בתקשורת אודות מלחמת החורמה שמנהלות רשויות אכיפת החוק כנגד מתנגדי מהלך ההתנתקות המעזים לעשות שימוש בחופש הביטוי ולהפגין, צדה את תשומת לבי הידיעה הבאה: "היועץ המשפטי לממשלה, מני מזוז, הורה להחמיר את הענישה נגד מתנגדי ההתנתקות שיחסמו צירי תנועה. במקרים שבהם תיגרם הפרעה משמעותית לתנועה יוגשו כתבי-אישום מחמירים נגד מפירי הסדר, והם יואשמו בסעיף "סיכון חיי אדם בנתיב תחבורה" שהעונש המרבי עליו הוא 20 שנות מאסר." (טובה צימוקי, "ידיעות אחרונות", 21.3.05).

נוסח הסעיף, שלא הובא באותה ידיעה מרעישה הוא כדלקמן: "העושה אחת מאלה, בכוונה לפגוע בנוסע בתחבורה או כלי תחבורה או לסכן את בטיחותו, דינו - מאסר עשרים שנים: ...". "הכוונה" היא מטרה, רצון, יחס שאיפתי. האומנם למפגינים - אפילו לאלה מביניהם אשר חוסמים כבישים - כוונה לפגוע בנוסע או לסכן את בטיחותו? די ברור שלא. ראשית, על פי הידיעה המרעישה המצוטטת לעיל הוחלט להשתמש בעבירה חמורה זו לא רק במקרים יוצאי הדופן האפשריים / הדמיוניים שבהם המפגין רוצה(!) לפגוע בנוסעים, אלא "במקרים שבהם תיגרם הפרעה משמעותית לתנועה". שנית, אם אכן חושבים ברצינות על מפגין קיצוני מטורף המתכוון לפגוע בנוסעים, אולי יש להעמידו לדין באשמת ניסיון לרצח? הצעה כזו לא הועלתה, כפי הנראה משום שאז היתה נחשפת מייד ההפרזה והאבסורדיות שבהצעות פסוידו-משפטיות-טהורות אלו.

בהמשך אותה ידיעה מהממת נכתב כך: "בהתייעצויות שהתקיימו בלשכת היועץ אמר מזוז לנציגי המשטרה כי אין שום קשר בין חסימת צירי תחבורה לבין חופש הביטוי וההפגנה. לדעתו, מדובר בעבירות אלימות חמורות, ויש להבטיח לכל האזרחים חופש תנועה ולא לאפשר למפגינים "לתקוע" מאות אלפי אנשים בדרכים."

יש לקוות שהציטוט אינו נכון, אחרת נראה כי היועץ המשפטי לממשלה טועה ומטעה את המשטרה. ראשית, הכיצד אין קשר בין חסימת הכבישים לבין חופש הביטוי וההפגנה? הרי הקשר הוא מובן מאליו. לכל היותר ניתן לומר כי מדובר בהפגנה ללא היתר, המפריעה לנוחותו של הציבור. אך האם ניתן לטעון בכנות כי אינה קשורה לחופש הביטוי? שנית, אם אלו הן "עבירות אלימות חמורות", מהן עבירות אלימות קלות? וכיצד נסווג מעתה פגיעות בגוף האדם, החל מעבירת התקיפה, דרך גרימת פציעה או חבלה וכלה בעבירות ההמתה? שלישית, משטרת ישראל ידועה כמשטרה אלימה, בין היתר בכל הנוגע לפיזור הפגנות (עיינו, למשל, בדוח ועדת אור שחקרה את אירועי אוקטובר 2000 והמליצה על שימוש באמצעים מתונים לפיזור הפגנות בלתי-חוקיות). תפקידו הנכון של היועץ המשפטי לממשלה אינו ללבות את אלימות המשטרה תוך דמוניזציה של המפגינים כביכול עוברים הם עבירות אלימות חמורות (לא פחות), אלא לשנן באוזני המשטרה את עקרונות המשטר הדמוקרטי, לרבות חופש הביטוי, חופש ההפגנה וחירות האדם.

חירות האדם מוליכה אותי אל הדיווח באותה ידיעה מדאיגה על הארכות מעצריהם של המפגינים על-ידי בתי-המשפט. סוד ידוע לכל העוסקים בנושא הוא שמשטרת ישראל

משתמשת במעצר באופן מופרז גם כשלא מתקיימת עילת מעצר כקבוע בחוק (אלא בדרך-כלל כדי לאלץ חשודים להודות בעבירות המיוחסות להם), ושהפרקליטות ובתי-המשפט משתפים פעולה עם השימוש הלא ראוי במעצר. רק כך ניתן להסביר את הנתון המדהים של למעלה מ-40,000 (!) מעצרים בשנה. עתה מסתמנת מגמה פסולה של שימוש במעצר כעונש (בטרם הרשעה! - בניגוד משווע לחזקת החפות) כדי להרתיע את המפגינים, להחניק כל התנגדות ולייצר "פינוי דה-לוקס".

הכמיהה להרתעה הביאה אף לתוכנית הפאתטית הבאה: "משרד המשפטים והמשטרה מתכוונים לסרוק בימים אלה את ספרי החוקים כדי למצוא סעיפים נוספים שבהם ניתן להאשים את חוסמי הכבישים, כדי לגרום להרתעה." ("ידיעות אחרונות", שם). אם אין אנשי המשטרה והפרקליטות בקיאים בדין הפלילי, לעולם לא מאוחר מדי ואין זו בושה ללמוד. אדרבא, ישובו לספסל הלימודים ויחזרו על קורס החובה "דיני עונשין". או אז ילמדו גם שנכח חוק עונשין מנדטורי גרוע כשלנו, שבו יותר מדי עבירות ועונשים מופרזים מדי, אם על אנשי אכיפת החוק לנער את האבק מעל עבירה שכוחת אל כלשהי, זהו סימן מובהק שיש להניח לעבירה זו בתרדמתה ולא לעורר אותה. גם כך רבה מדי ההפללה במדינת ישראל, ואין לשנות את כללי המשחק בהתאם להשקפות הפוליטיות ולהפגנות התורניות. מחר תחלופנה ההתנתקות, ההפגנות וההפללות ונאלץ להמשיך ולחיות עם הכרסום בדמוקרטיה המתגבש עתה.

אותי כמשפטן העוסק במשפט הפלילי מדאיגות במיוחד ההצעות לחוקק עבירות חדשות ולהחמיר עונשיהן של עבירות קיימות כדי לאפשר "פינוי דה-לוקס" נטול התנגדות. זאת כשחוק העונשין שירשנו מהמנדט הבריטי הוא ממילא דראסטי מאד ומדי הן בהגדרות רחבות מדי של העבירות והן בעונשים מופרזים, המאפשרים לבתי-המשפט חופש פעולה כמעט מוחלט. המשפט הפלילי מצויד באמצעים הדראסטיים ביותר, לרבות שלילת חירותו של אדם. לפיכך יש למעט בשימוש בו - עיקרון השירות של המשפט הפלילי. על התחום הפלילי להיות נקי מוויכוחים פוליטיים. יצירת עבירה חדשה או החמרה בעונשה של עבירה קיימת נוכח וויכוח פוליטי לגיטימי הנטוש בחברה הישראלית אינה ראויה. ומה נעשה מחר - כשהמפגינים יהיו מן המחנה האחר? נשיב את המצב החקיקתי לקדמותו תוך ביטול העבירה החדשה או הקלת עונשה? אם ההוגה ג'ון רולס, אשר לימדנו כי יש לקבל הכרעות שכאלה רק מעבר ל"מסך הבערות" - מבלי לדעת באיזה צד של המתרס נהיה אנו מחר לכשיאכפו החוקים - שומע על הצעות החקיקה הפלילית החדשה, הוא וודאי מתהפך בקברו.

לפני סיום ברצוני להדגיש כי בעוד שההתנגדות לפינוי היא לגיטימית לחלוטין, השימוש באליומות וההסתה לאליומות לא זו בלבד שהם אסורים ומהווים עבירות פליליות מוצדקות, אלא אף יש בהם כדי לגרום נזק כבד לחברה הישראלית. לפיכך יש לגלות אחריות ולא רק להימנע מהם, אלא אף - בהינתן ההזדמנות - לשכנע אחרים להימנע מהם.

בהנחה שמהלך ההתנתקות יבוצע, על כולנו לעשות הכל על מנת שלא תהא זו גם התנתקות מן הדמוקרטיה.

* ד"ר בועז סנג'ור הוא מרצה בכיר וראש החטיבה למשפט פלילי וקרימינולוגיה במכללה האקדמית למשפטים (רמת-גן).